

ANÀLISI DEL «RESUM D'UN LLIBRE PUBLICAT RECENTMENT TITULAT TRACTAT DE LA NATURESA HUMANA» DE DAVID HUME (1711-1776)

Ramon ALCOBERRO

Tal com explica Miquel Costa en la seva «Nota Introductòria» a l'edició catalana del RESUM DEL TRACTAT (Barcelona: Ed. La Busca, 2005), «decebut per la recepció del *Tractat*, o més exactament dels llibres I i II, ja que el III va sortir després del *Resum*, Hume va decidir-se a publicar anònimament (com el *Tractat* mateix), aquest *Resum* presumptament escrit per un tercer, en defensa i promoció de l'obra». (...) La intenció de Hume amb aquest pamflet era condensar el *Tractat* i fer un recull dels punts més significatius (sobretot l'anàlisi de la causalitat, del llibre primer, "De l'enteniment") amb vista a «incrementar la seva audiència tot eliminant algunes dificultats».

Per a Hume la filosofia ha de donar una fonamentació a la ciència de la naturalesa humana. Quan analitzem com coneixem, segons l'empirisme les idees innates són indefensables. Concepte com "jo" o "Déu" difícilment poden ser considerats innats. Per tant hem de buscar en l'experiència un primer criteri de coneixement. Però com que no podem tenir experiència d'allò que encara no ha passat, l'escepticisme resulta inevitable. La filosofia, doncs, el que ha de fer -més mostrar-nos la veritat- és prevenir-nos de l'error. I l'error sovint deriva d'usar de forma irreflexiva paraules com "substància", "causa" o "jo", que no volen dir res empíricament observable. D'aquí la famosa frase humeana: «*la filosofia continguda en aquest llibre és força escèptica, i pretén fer-nos conscients de les imperfeccions i els estrets límits de l'enteniment humà*».

Segons ell, la causa de la mala acollida del seu TRACTAT era atribuïble «més a la forma de presentació, més que no al contingut» (...) Com diu Miquel Costa: «Breument, el *Resum* se centra en primer lloc en els seus principis empiristes del coneixement: la divisió de les percepcions en impressions i idees, i la dependència d'aquestes respecte a aquelles (els principis d'associació els trobem al final); l'anàlisi de les nocions de causa i substància, i els fonaments de la creença; i en segon lloc en l'impacte que tenen aquests principis sobre la metafísica: sobre les idees d'Ésser suprem, de l'ànima humana, d'espai i de llibertat. De tots aquests punts, el que Hume analitza amb més extensió és la noció de causa, que és la pedra angular del seu sistema».

Amb aquestes notes volem contribuir a la lectura del RESUM D'UN LLIBRE PUBLICAT RECENTMENT TITULAT TRACTAT DE LA NATURESA HUMANA, de manera que en negreta recollim el text (en la trad. de Miquel Costa; publicada per Ed. La Busca) al costat d'un breu comentari nostre, que no pot suplir la lectura directa i reflexiva.

p. 9.- PREFACI "Les meves expectatives respecte a aquesta breu obra poden semblar una mica excessives si dic que les meves intencions són resumir una obra molt més llarga per tal fer-la més assequible a la capacitat del lector mitjà." (...)

L'objectiu del llibre, doncs, serà divulgar en general els principis empiristes.

p. 9-10.- "El llibre m'ha semblat que tenia un aire de singularitat i novetat prou significatiu per reclamar [4] l'atenció del públic, sobretot pel fet que, si mai s'arribés a adoptar aquesta filosofia (com sembla que insinua l'autor), caldria modificar la major part de les ciències des dels seus fonaments." (...)

En definitiva l'empirisme humeà apareix com una alternativa triple, en la mesura que és una teoria oposada tant (1) al racionalisme (perquè nega les idees innates), com (2) a l'epistemologia inductivista provinent de Bacon, i (3) al sentit comú que afirma la substantivitat del "jo".

p. 10.- "He triat només un argument simple, que he resseguit curosament del principi al final. És l'únic punt que m'he proposat d'acabar. La resta només són indicacions d'algunes parts particulars que m'han semblat curioses i dignes d'atenció." (...)

Bàsicament del que es tractarà al llarg del llibre és de fer la crítica del concepte de causalitat, perquè si aquest es mostra inconsistent, es desmunta tota possible argumentació sobre conceptes metafísics i idees innates basades en l'aplicació del concepte de causa.

p. 11.- RESUM "L'esperit filosòfic que tant ha progressat arreu d'Europa aquests darrers vuitanta anys, ha arribat en aquest Regne tan lluny com en qualsevol altre. Sembla que els nostres autors fins i tot han iniciat un nou tipus de filosofia que, pel que fa a l'enteniment i al profit, resulta més prometedora que cap altra coneguda fins al present"

Referència a la filosofia de la Il·lustració i a l'empirisme britànic, que es presenta com una revisió dels principis del coneixement [«enteniment»] i com a teoria profitosa. Més tard el profit o la utilitat seran la base de la filosofia de Bentham i Mill.

p. 11.- "La major part dels filòsofs de l'antiguitat que es van ocupar de la naturalesa humana, mostren més [6] delicadesa de sentiment, sentit just de la moral o grandesa d'ànima, que no pas profunditat de raonament i reflexió. Simplement s'acontentaven a representar el sentit comú dels homes amb la llum més intensa i amb el millor estil de pensament i expressió, sense mantenir una seqüència contínua de proposicions, ni convertir les múltiples veritats en una ciència completa.

L'empirisme se sap contrari al «sentit comú dels homes» de la filosofia tradicional; en definitiva el suposar «sentit comú» és imprecís –i per tant incompatible amb la precisió de la ciència, L'empirisme proposa una nova concepció del coneixement que vol estar atenta als fets, no a les hipòtesis. És estrictament una teoria realista, experiencial i escèptica.

p. 11.- Però si més no, val la pena intentar veure si la ciència de l'home és susceptible de la mateixa precisió que trobem en algunes parts de la filosofia natural."

Hume es considerava a si mateix com un «Newton del món moral». El problema de la filosofia rau en què hi ha molts mots mal definits o imprecisos ("substància", "causa", etc.). cal doncs, cercar un principi clar, precís. Però l'evidència no pot estar

en les idees innates (que són confuses i no se sap com s'han produït, ni si realment són universals...) sinó en la sensibilitat que és un fet «natural».

p. 11- I encara que no puguem arribar mai als principis últims, és una satisfacció arribar tan lluny com ens ho permetin les nostres facultats. (...) Ell es proposa anatomitzar la naturalesa humana de forma completa, i es compromet a treure només les conclusions que autoritzi l'experiència.

L'empirisme no pretén "resoldre" el sentit darrer de les coses («els principis últims») sinó que es pregunta pel significat dels conceptes i per la seva connexió amb l'experiència, sempre a partir del "principi de la còpia": només és veritat aquella idea que sabem de quina impressió prové. De fet més que "resoldre" problemes, la filosofia empirista els vol «dissoldre», mostrar que estan mal plantejats i per això mateix plantegen problemes impossibles de solucionar. En la filosofia emprista hi ha sempre la denúncia que la raó vol anar més enllà de l'experiència, de forma il·legítima.

p. 12.- "L'únic fi de la lògica és explicar els principis i operacions de la facultat de raonar i la naturalesa de les idees; la moral i la crítica consideren els gustos i sentiments, i la política considera els homes units en una societat i dependents els uns dels altres. Aquest tractat de la naturalesa humana, doncs, es planteja amb vista a un sistema de les ciències. L'autor ha culminat la part relativa a la lògica i ha establert els fonaments de les altres parts en l'explicació de les passions."

L'objecte de l'obra de Hume és explicar en teoria del coneixement d'on provenen les idees i com funciona el raonament (relacions d'idees/ matèria de fet, principi de la còpia...) i en ètica l'origen dels sentiments morals –que deriven de les emocions, no de la raó.

p.13.- "Com que aquest llibre conté un gran nombre d'especulacions molt noves i dignes d'atenció, és impossible transmetre al lector una idea justa del conjunt. Per tant ens limitarem sobretot a l'explicació dels raonaments fets a partir de la causa i l'efecte. Si podem fer entendre això al lector, pot ben bé servir de mostra per a la resta."

El tema bàsic del RESUM DEL TRACTAT és la crítica del concepte de causa, que pressuposa la impossibilitat de la de la inducció. Que mil experiències repetides en un mateix sentit no permetin afirmar que l'experiència mil i una repetirà les anteriors és quelcom que pot sobtar al sentit comú però que resulta fonamental per poder fer ciència, atenent-se a les dades i no a generalitzacions abusives.

p. 13.- "L'autor comença amb algunes definicions. Anomena *percepció* tot allò que es pot presentar a la ment, bé usant els sentits, bé moguda per la passió, bé exercint el pensament i la reflexió. Divideix les percepcions en dues espècies, a saber, *impressions i idees*. Quan sentim una passió o emoció de qualsevol mena, o rebem les imatges dels [9] objectes externs transmeses pels sentits, anomena la percepció de la ment *impressió*, paraula que usa en un sentit nou. Quan reflexionem sobre una passió o un objecte no presents, aquesta percepció és una *idea*. Les *impressions*, per tant, són les percepcions vives i fortes; les *idees* són les més tènues i febles. Aquesta distinció és evident; tant evident com la que hi ha entre sentir i pensar."

Es defineixen alguns conceptes bàsics de la teoria empirista: percepció, impressió i idea. Els dos tipus de continguts mentals o percepcions (val a dir: allò que la nostra

ment pot conèixer) són les impressions i les idees: les impressions són primàries respecte de les idees, que en deriven. Tota impressió que no vingui d'una idea és falsa. És interessant observar que per a Descartes "evidència" implica idees innates, per a Hume, en canvi, només són evidents les impressions sensibles. "Evident" en Descartes és el que no té contradicció; en canvi per a Hume "evident" és tot el que cospa la nostra experiència sensible.

p. 14.- "La primera proposició que planteja és que les idees, o percepcions febles, deriven de les impressions, o percepcions fortes, i que no podem pensar en cap cosa que no haguem vist fora de nosaltres o sentit dins la nostra ment. Aquesta proposició sembla equivalent a la que Locke es va esforçar tant a establir, a saber, que no hi ha idees innates."

El principi de la còpia és epistèmicament la concepció de la "veritat" en Hume; per tant no hi ha idees innates. Tota idea, abstracta o no, que la ment pot conèixer ha de ser una "còpia", val a dir, derivar d'una impressió.

p. 15.- "Aquestes percepcions són tan clares i evidents que no admeten controvèrsia; mentre que moltes idees són tan obscures que és gairebé impossible, fins i tot per la ment que les forma, dir exactament la seva naturalesa i composició". Conseqüentment, sempre que una idea és ambigua, l'autor recorre a la impressió que la pot fer clara [11] i precisa. I si sospita que un terme filosòfic no porta cap idea annexa (com és massa habitual) sempre pregunta *de quina impressió deriva aquesta idea?* I si no es pot aportar cap impressió, conclou que el terme està completament mancat de significació. D'aquesta manera examina la idea de *substància* i *essència*; i seria molt desitjable que aquest mètode rigorós es practiqués més en totes les disputes filosòfiques."

Les idees que no deriven d'impressions són "obscures", ficcions creades per la ment. Així "substància" i "essència" són mots mancats de sentit, absolutament imprecisos. El significat o sentit d'un mot deriva de l'experiència que podem tenir sobre la cosa que aquest mot designa.

p. 15.- "És evident que els raonaments sobre *qüestions de fet* es basen en la relació de causa efecte, i que no podem inferir mai l'existència d'un objecte a partir d'un altre llevat que es trobin connectats, bé mediatament, bé immediatament. A fi d'entendre aquests raonaments, doncs, hem de conèixer perfectament la idea de causa; i per això hem de mirar al nostre voltant per trobar una cosa que sigui la causa d'una altra."

D'ara endavant comença la crítica de Hume a la causalitat. Al menys com a hipòtesi el contrari de qualsevol qüestió de fet sempre és possible. Per a Hume la causalitat no existeix en el sentit que no hi ha connexió necessària, sinó només hàbit o costum que fan possible una connexió suficient, de caire psicològic.

p. 15-16 .- "Aquí hi ha una bola de billar damunt la taula, i una altra bola que es mou cap a ella ràpidament. Xoquen; i la bola que abans estava en repòs es posa en moviment. Aquest és un exemple tan perfecte de la relació de causa efecte com qualsevol altre que coneguem per sensació o per reflexió. Examinem-lo, doncs. És evident que [12] les dues boles es posen en contacte abans no es transmeti el moviment, i que no hi ha cap interval entre el xoc i el moviment. La *contigüitat* en el temps i l'espai és doncs una circumstància indispensable en les operacions de les causes. De forma semblant, és evident que el moviment que és la causa és anterior al moviment que és l'efecte. L'*anterioritat* en el temps és doncs una altra circumstància indispensable en tota causa. Però això no és tot."

El psicologisme humeà. La ment tendeix a creure que una cosa que passa abans d'una altra és la causa de la segona, però això és només un resultat al qual hem arribat per repetició de l'experiència, no té un sentir necessari. La causalitat és només una creença; no una exigència derivada de l'experiència. Són els mecanismes psicològics (constància, contigüitat, anterioritat en el temps) i la força del costum el que fonamenta l'experiència que no té un caire necessari.

p.16.- “Més enllà d'aquestes tres circumstàncies de contigüitat, anterioritat i conjunció constant, no hi puc descobrir res, en aquesta causa.”

La causalitat no té, doncs, un caire de necessitat lògica, sinó psicològica. Si no hi ha causalitat, l'únic que ens queda és la «creença»

p. 17.- “La raó no veu res en la causa que ens faci *inferir* l'efecte. Una inferència així, si fos possible, equivaldria a una demostració basada solament en la comparació d'idees. Però una inferència de causa a efecte no equival a una demostració, i d'això hi ha aquesta prova evident: la ment sempre pot [14] *concebre* qualsevol efecte de qualsevol causa, i certament qualsevol esdeveniment a partir d'un altre. Tot allò que *concebem* és possible, almenys en un sentit metafísic; però quan es tracta d'una demostració, el contrari és impossible i implica contradicció. No hi ha demostració, doncs, de la conjunció de causa i efecte. I aquest és un principi generalment admès pels filòsofs.”

En l'exemple de les boles de billar hi ha “prioritat” (la primera bola es mou en direcció a l'altra), “contigüitat en el temps i l'espai” (les dues boles xoquen) i “inferència” que fa la ment (quan considera que la primera bola –causa- produeix el moviment de la segona –efecte-). La inferència, però, no prové de cap impressió i, per tant, no compleix amb el principi de la còpia. La fem per hàbit o costum.

La causalitat és “psicològica”, no lògica. I d'altra banda el contrari de qualsevol fet és sempre possible. En la ment hi ha dos tipus de coneixements: el de les relacions d'idees i el de la matèria de fet. El contrari d'una qüestió de fet és, en principi, sempre possible, en canvi el contrari d'una relació d'idees (d'un coneixement matemàtic) no ho és. Només el raonament deductiu és demostratiu; quan en les coses de la vida funcionem per inducció mai no podem arribar a la veritat perfecta i total.

p. 18.- “D'aquí se segueix doncs que tot raonament relatiu a la causa i l'efecte es basa en l'experiència, i que tot raonament d'experiència es basa en la suposició que el curs de la naturalesa continuarà sent uniformement [15] el mateix. Així concloem que causes semblants, en circumstàncies semblants, sempre produiran efectes semblants. (...) És evident que Adam, amb tota la seva ciència, mai no hauria estat capaç de *demostrar* que el curs de la naturalesa ha de continuar essent uniformement el mateix, i que el futur ha de ser conforme al passat.”

Els humans creiem –però no sabem– que la naturalesa és uniforme però mai no podem estar-ne segurs. La creença és només una suposició, un estat de la ment basat en la probabilitat. Que una cosa sigui “probable” no la converteix en certa. El contrari de qualsevol qüestió de fet és possible; d'aquí l'escepticisme empirista.

p.18-19.- “Tot argument probable es construeix sobre la suposició que hi ha conformitat entre el futur i el passat, i per tant no pot servir per provar-la. Aquesta conformitat és una *qüestió de fet*, i si per cas necessita prova,

només admet la prova de l'experiència. Però l'experiència del passat no pot ser cap prova de res en el futur sense suposar que hi ha semblança entre els dos. (...) [16] Estem determinats a suposar que el futur és conforme al passat únicament per COSTUM."

Un fet no té més força que un altre fet i, per tant, els fets no són raons. El passat no determina el futur; només per raons psicològiques (perquè la nostra ment cerca estabilitat) creiem en la causalitat, però que el que va succeir ahir s'esdevindrà demà és una creença, una hipòtesi potser prudent però no necessàriament certa.

p.20.- "Segon, la ment té una facultat d'associar totes les idees que no impliquin contradicció;"

L'empirisme és psicologista; l'experiència es basa en la capacitat de memòria i d'associació d'idees.

p. 21.- "Aquesta conclusió sembla una mica sorprenent; però hi arribem per una cadena de proposicions que no admeten cap dubte. Per ajudar el lector a recordar-ho, les recapitularem breument. No es pot provar cap qüestió de fet sinó a partir de la seva causa o el seu efecte. No es pot conèixer res com a causa d'una altra cosa sense experiència. No podem donar cap raó per estendre al futur l'experiència del passat, sinó que quan concebem un efecte que se segueix de la seva causa habitual estem del tot determinats pel costum. Però també hi creiem, en l'efecte que se'n segueix, a més de concebre'l. Aquesta creença no afegeix cap idea nova a la concepció. Només modifica la manera de concebre-la, i fa que sigui diferent per la sensació o sentiment que produeix. En totes les qüestions de fet, doncs, la creença sorgeix únicament del costum, i és una idea que concebem d'una manera peculiar."

Resum: L'experiència és l'únic origen del coneixement, una cosa que va succeir en el passat no té perquè necessàriament succeir en el futur i la causalitat és una creença de base psicològica, fonamentada en l'hàbit o costum.

p.24.- "Un cop despatxat aquest important punt relatiu a la naturalesa de la inferència de la causa a l'efecte, l'autor torna sobre els seus passos i examina de nou la idea d'aquesta relació. En considerar el moviment transmès per una bola a una altra, no podíem trobar res més que contigüïtat, anterioritat en la causa i conjunció constant. Però al costat d'aquestes circumstàncies, normalment se suposa que hi ha una connexió necessària entre la causa i l'efecte, i que la causa posseeix una cosa que anomenem *poder*, o *força*, o *energia*. La pregunta és: quina és la idea annexa a aquests termes?"

Una idea és falsa si no podem dir de quina impressió prové. Les idees metafísiques són falses perquè no provenen d'impressions sensibles. Si no hi ha connexió necessària entre una impressió i una idea, la idea és falsa –la mantenim només per raons psicològiques, no lògiques.

p.24 .- "Però la pregunta encara es manté: *quina idea tenim d'energia o poder, ni que sigui en l'Ésser suprem?* La idea que tenim d'una Deïtat (segons els qui neguen les idees innates) no passa de ser una combinació de les idees que adquirim reflexionant sobre les operacions de la nostra ment."

Aplicació a la idea de Déu del principi de la còpia, que fonamenta l'escepticisme religiós humeà. El concepte de Déu és purament metafísic, no empíric i per tan insostenible.

p. 25.- “Amb tot el que s’ha dit, el lector fàcilment veurà que la filosofia continguda en aquest llibre és força escèptica, i pretén fer-nos conscients de les imperfeccions i els estrets límits de l’enteniment humà. Gairebé tot raonament queda reduït aquí a l’experiència; i a més s’explica que la creença que acompanya l’experiència no és més que un sentiment peculiar, o una viva concepció produïda per l’hàbit.”

Defensa de l'escepticisme, és a dir, de la pura impossibilitat de dir res d'absolutament segur sobre les coses o sobre el món. L'empirisme mena a l'escepticisme com a conseqüència del seu mateix criteri de veritat: el principi de la còpia. Si no hi ha experiència no hi ha evidència. I tot el que ara és d'una manera podria ser diferent demà: d'aquí la primacia de la pràctica sobre l'especulació.

p. 25- 26.- “L’autor insisteix en algunes altres qüestions escèptiques; i en general conclou que assentim a les nostres facultats i usem la raó només perquè no podem fer altra cosa. La filosofia ens tornaria completament pirrònics, si no fos que la natura és massa forta per això.”

“Pirrònics” és sinònim d'escèptics. Pirró d'Elis (360-270 a.C.) fou el primer escèptic grec. Per contraposar a l'escepticisme només tenim la força del costum o de l'hàbit que no té un caire necessari: per naturalesa (costum) tendim a donar sentit a allò que no té ni lògicament ni empíricament un caire de necessitat.

p. 26.- “Descartes sostenia que el pensament era l’essència de la ment; no pas aquest o aquell pensament, sinó el pensament en general. Això sembla absolutament intel·ligible, ja que tot el que existeix és particular.”

Per a un empirista com Hume no hi ha idees abstractes, ni idees generals, tot el que existeix realment és concret (nominalisme). Tot principi general és una abstracció que cal fonamentar des de l'experiència concreta. La ment no podria pensar si prèviament no percebés.

p. 26-27.- “La ment no és una substància en la qual existeixen les percepcions de forma inherent. Aquesta noció és tan intel·ligible com la noció cartesiana que el pensament o percepció en general és l’essència de la ment. No tenim cap idea de substància de cap mena, ja que no tenim cap idea que no derivi d’alguna impressió, i no tenim cap impressió d’una substància, sigui material o espiritual. No sabem res, llevat de les qualitats i percepcions particulars.”

Resum de la teoria del coneixement empirista: no podem conèixer més enllà del concret. La paraula “substància” en el vocabulari filosòfic més tradicional designava allò que “està per sota” [«sub / stare»] i dona coherència i identitat a les coses. O com es deia en vocabulari escolàstic: «la substància (“home”) és el suport dels accidents (“gras”, “baixet”)». La substància és allò que no varia quan tots els accidents varien; doncs bé: per a Hume el concepte de substància simplement està mancat de sentit. Només coneixem per l'experiència i la substància no existeix. No hi ha quelcom -«material o espiritual»- que estigui fora de l'experiència sensible. L'empirisme és la teoria de la primacia de la sensibilitat respecte a l'enteniment i del concret respecte de l'abstracte.

p. 28.- “Ara hem de procedir a explicar el segon volum d’aquesta obra, que tracta de les PASSIONS. És més fàcil d’entendre que el primer, però conté opinions que són igualment noves i extraordinàries.”

Per a Hume l’ètica no prové de cap relació d’idees, ni de cap matèria de fet: les passions són emocions; no elements racionals i de caire necessari sinó productes de la psique (cada humà té passions i emocions diferents, cosa que demostra el seu caire subjectiu).

p. 31.- “Tot al llarg d’aquest llibre hi ha moltes pretensions de nous descobriments en filosofia; però si alguna cosa pot autoritzar l’autor a rebre un nom tan gloriós com el d’inventor, és l’ús que fa del principi d’associació d’idees, que intervé en la major part de la seva filosofia.

Síntesi del psicologisme humeà. La unitat en la percepció del món –el fet que el món no ens sembli incoherent o absurd- depèn de l’existència en la nostra ment de tres principis psicològics: semblança, contigüïtat i la causalitat: principis merament psicològics però no lògics.

p. 31.- La imaginació té una gran autoritat sobre les idees; i no hi ha idees que, essent diferents entre elles, no pugui separar, i unir, i compondre en totes les varietats de la ficció. Però malgrat aquest imperi de la imaginació, hi ha un lligam secret o unió entre certes idees, que fa que la ment les associï més freqüentment, i fa que l’una, arran de la seva aparició, introdueixi l’altra. D’aquí [32] ve això que anomenem l’à *propos* del discurs; d’aquí ve la coherència dels escrits; i d’aquí ve també aquell fil o seqüència de pensaments que la persona sosté naturalment fins i tot en la fantasia més desbocada. Aquests principis d’associació es redueixen a tres; a saber, la *semblança*: una pintura ens fa pensar naturalment en la persona que s’ha pintat; la *contigüïtat*: quan es parla de Saint Dennis, la idea de París sorgeix naturalment; la *causalitat*: quanensem en el fill, ens veiem conduïts a posar atenció en el pare. És fàcil de concebre l’enorme importància que aquests principis han de tenir en la ciència de la naturalesa humana si considerem que, pel que fa a la ment, aquestes són les baules que mantenen les parts de l’univers enllaçades entre elles.”

En resum, la teoria del coneixement de Hume és psicologista i fenomenista, en la mesura que es fonamenta en el principi de l’associació d’idees i en la primacia del fenomen sobre el concepte.

David HUME: RESUM DEL TRACTAT DE LA NATURALES A HUMANA. Barcelona: Ed. La Busca, 2005, © Pròleg i traducció a cura de Miquel Costa.